

## Stențel Condrat, zugrav și copist prin sate mureșene (prima jumătate a secolului al XIX)

Împuținate, în covârșitor raport, nu arareori evocate doar printr-o însemnare scrisă, mărturiile culturale supraviețuitoare din creația românilor transilvăneni păstrează, în esența lor, voința dârză a afirmării și identificării ca neam, întâi stătător și continuator în vatra străbună a acestora, în conjunctura pierderii drepturilor politice. Mărturiile dintr-un domeniu sau altul (carte scrisă, icoane, pictură murală ș.a.) au puterea de a contura anume fenomene cu sensuri profunde, unul dintre acestea fiind activitatea diversă, în varii domenii, a știutorului de carte: preot și dascăl, zugrav și copist; răspânditor de carte, priceput meșter al legării acesteia ș.a.

Studiul de față îl are în atenție pe Stențel Condrat, rămas prin memoria activității sale în rândul zugravilor dar și în aceea a alcătuitoarelor de carte manuscrisă. Limitele vieții sale nu pot fi precizate ci doar relativ apreciate. S-a născut, posibil, în anii de sfârșit ai deceniului șapte al secolului al XVIII-lea, sau în cei de început ai celui următor, în satul bistrițean Țigău (comuna Lechința). Pictura bisericii de lemn din Năsal (comuna Țaga, județul Cluj) este cea mai veche păstrată din munca sa de zugrav. Pisania de deasupra intrării în pronaos, cu semnele distructive ale vremii, lasă spre știință: *„Zugrăvitu-s-au această sfântă biserică în zilele prea înălțatului împărat Franțisc al doilea și al excelenței sale Ioan Bob Vlădicul Făgărașului și a toată țara Ardealului, bun păstor, și era protopop Stoica și era paroh satului popa Ioan Mesaroș, prin cheltuiala a tot satul și s-au isprăvit 25 august în anii 1807. Eu cel mai jos iscălit Stențel Condrat zugrav de la Țigău anu 1807...”*

Observarea de ansamblu a picturii murale îngăduie formularea calităților artistice ale autorului; bun cunoscător al iconografiei postbizantine; posesor de erminii; iubitor de flori, cu care decorează arcade, chenare, și împletește coșitele fetelor cumiți din Pilda fecioarelor; atent cunoscător al vieții cotidiene, al portului, ca și al altor aspecte. Considerentele de mai sus se întâlnesc și la celelalte picturi sau fragmente din acestea, datorate lui Stențel Condrat.

În alegerea temelor iconografice zugravul are o deschidere largă, redând, adesea, în pronaos sau altar, scene mai puțin obișnuite pentru aceste spații. În pronaosul de la Năsal, alături de Pilda fecioarelor, este redată scena Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, precum și câteva din vindecările Domnului (Duminici), celelalte fiind desfășurate în naos, ca și ciclul hristologic. Pentru semnalarea unei compoziții laice, revenim în pronaos unde pe latura de nord aflăm chipurile a doi țărani, unul cu o secure (aluzie posibil la prelucrarea lemnului) și un pahar, celălalt cântând la un arhaic instrument muzical (ceteră?). Fețele rotunde, pline de lumină, ale personajelor (cu precădere cele feminine) din pictura de la Năsal<sup>1</sup>, zugravul le preia și în alte biserici unde a ostenit cu harul său, dovadă fiind cele ajunse până în zilele noastre. Cea de-a doua existentă are un răstimp de 5 ani față de Năsal, ea dovedind și o îndepărtare a artistului în spațiul geografic, o pătrundere în câmpia mureșană.

În 1812 Stențel Condrat a zugrăvit biserica de lemn din Sărmașu<sup>2</sup>. Depășește, ca prin minune, două răscruci amenințătoare ale dăinuirii sale. Salvată, restaurată, biserica își arată jertfa dată din veșmântul său pictat, fragmentele rămase evocându-i voiciunea coloristică și farmecul narării. Pisania, relativă la pictură, așternută pe perețele de sud al naosului, necruțată în vremea de ruină, conține știrile de seamă ale importantului eveniment precum: *„Zugrăvitu-s-au această sfântă biserică în zilele prea înălțatului împărat Franțisc al doilea și excelenței sale Ioan Bob episcop a toată țara Ardealului... și era preot satului D<ănilă Simonis><sup>3</sup>, cu ajutorul și toată sânguința... și cu ajutorul... și cu satu... fiind Grigore Istrate, fiind birău domnesc. Și au fost la aceasta Lazăr... Atuncia erau bani de hârtie. Anu 1812 <sup>4</sup> sept. 29 Stențel Condrat”*. În pronaosul original ne întâmpină chipuri gingașe de mucenițe, dar și resturi din Judecata de Apoi. În naos scenele sunt desfășurate în frize: *„Duminicile”*, printre care *„cei zece stricați”* (Icproși), vindecarea orbului ș.a.; unele pilde: *„Omul care sau întors din Ierusalim”*, *„Semănătorul cel bun”*,

„Întoarcerea fiului risipitor” (chipul bogatului, prin fizionomie și port, având valențele documentului istoric)<sup>5</sup>. În câmpie, spre Tg. Mureș este posibil ca Stențel Condrat să fi făcut popas și la Culpui<sup>6</sup> (comuna Ceuașu de Câmpie). Biserica de lemn Sf. Arhangheli, reparată adesea, dar și pictată, repictată, a fost restaurată, prin mutarea de pe deal, în curtea casei parohiale. Dintr-o pisanie din zilele împăratului Francisc a rămas numele unui ctitor Barbu, al lui Borșe Ioan ficurator, iar din datare cifra de mie și opt (sute), un an anterior datei de 1821 al icoanelor împărătești. A dispărut numele zugravului, dar programul iconografic, bogăția scenelor, harul de povestitor prin ilustrația grafică, decorul pe motiv arhitectural, dar cu deosebire floral, tind a-l completa cu acela al lui Stențel Condrat. Regăsim aici analogia legendelor, precum a celei privind vindecarea leproșilor („cei zece stricați”), citită și la Sărmașu<sup>7</sup>.

Urmărindu-i peregrinările, după dovezi certe, îl surprindem pe Stențel Condrat, ajuns în valea superioară a Mureșului. În 1816 dăruia prețioasei biserici de lemn de la Săcalu de Pădure (comuna Brâncovenesti) un frumos veșmânt pictat, întregindu-i valoarea<sup>8</sup>. Ansamblul picturii murale de aici, fiind cel mai bine conservat (intervențiile din 1892 fiind minore), îngăduie cunoașterea sa în forma începutului, confirmând cununa de lauri meritată de penelul zugravului Stențel Condrat. Pe peretele de vest al naosului, artistul consemnează evenimentul ce aducea nespūsă bucurie întregii obști de la Săcalu. Pisania a suferit deteriorări, nedispărând însă știrile necesare. Biserica de lemn Înălțarea Domnului a fost zugrăvită, conform pisaniei, în zilele împăratului Francisc, ale mitropolitului Vasile Moga, a protopopului de bun neam Simion Popovici, îndrumător și ostenitor fiind: „preot Chiril, cu ajutorul jupânului Simeon Cengher și cu tot satul. Și s-au zugrăvit în anul de la Hs. 1816, în luna lui sept. și s-au zugrăvit de mine, zmeritu Stențel Condrat. Și meșter care au făcut biserica de lemn...”<sup>9</sup> Pe bolta poligonală a pronaosului, de influență moldavă, zugravul reprezintă, pe două registre, patimile apostolilor. Pe pereții verticali, pildei fecioarelor se alătură scene de geneză, Nunta din Cana Galileii (cu imaginea chipurilor de ceramică ale strămoșilor) și câteva vindecări duminicale. În Duminica slăbănogului, redă în cortegiu tipul boierului cu caftan tivit cu blană. Din pictura naosului

se remarcă, pe boltă, Dreapta Judecată a lui Hristos, cu grupul martirilor: „omorâți pentru cuvântul lui Dumnezeu”; „Învierea lui Hs.”, pe steagul învingător stăruind crucea înscrisă în cerc, antic simbol al creștinismului. În altar este reluată teoria sfinților Părinți ai bisericii Răsăritului, secondată însă și de alte scene, precum Botezul Domnului, Sf. Troiță, în ipostaza bizantină a Cinei din Mamvri.

În naos, alături pisaniei, zugravul își face autoportretul, dovadă a conștiinței sale artistice. Acesta îl reprezintă în puterea vârstei<sup>10</sup>, cu fața rotundă și luminoasă, încadrată de părul negru și lung, cu cărare pe mijlocul capului. Haina (tunica) era din pânură, de culoare albă cu găitane negre. Pe peretele de vest al altarului, zugravul a realizat chipul plin de înțelepciune al cucernicului popa Chiril, care conform pisaniei „el s-a străduit”. Din răstimpul 1816 – momentul Săcalu de Pădure, până la 1838 – momentul Lueriu, nu cunoaștem vreo altă biserică împodobită prin munca lui Stențel Condrat. Fără îndoială a existat, sau au existat, ele aflându-se în mulțimea celor dispărute, precum cele de la Ernei, Hodac, Gurghiu, Hodoșa, Ibănești, Potoc (azi Deleni), toate de pe valea de sus a Mureșului. Deținem dovada istorică a faptului că Stențel Condrat a zugrăvit și alte locașuri din partea locului, dovadă la care ne vom referi în cea de a doua parte a prezentului studiu.

Satul de ciobani Lueriu (comuna Suseni) este mai spre vale, nu departe de Săcalu de Pădure. Biserica de lemn, construită și împodobită în 1731, a fost renovată la nevoie. În 1838, după un astfel de șantier, a fost pictată, conform pisaniei. După ce în anii 30 ai secolului trecut, a fost luată în evidența monumentelor istorice, a părăsit satul de obârșie și după o scurtă ședere la Bran, este din nou mutată de această dată în județul Prahova, la Jercălăi, devenind biserica schitului Sf. Gheorghe Jercălăi<sup>11</sup>. Starea picturii murale este precară, pe alocuri observându-se peneluri mai vechi, dar cu precădere intervenții recente, dăunătoare. Restaurarea picturii murale de la Jercălăi, începută cu entuziasm, cu câteva decenii în urmă, a fost sistată, ea nemaifiind, din păcate, reluată. Pictura lui Stențel Condrat, familiară prin stil, program și decor, ocupă suprafețe însemnate. Informații majore despre ea zugravul le-a oferit prin pisania de pe peretele de vest al naosului, după cum urmează: „Zugrăvitus-au această

sfântă biserică în zilele prea înălțatului împărat Ferdinand și prea sfințitului domn Vasile Moga și era protopop Zaharie Matei de la Nadăș și preot satului ...prin îndemnul și toată sânguința a prea cinstului și de bun neam Stagilă Iacob din preună cu cinstul și fericit neam Vlăsa Ion, fiind birău domnesc 54 de ani, din care dumnealui ficurator Stagilă Iacob, au plătit la sfânta biserică 100 și 14 zloți și au dat din săteni care cum s-au îndurat, care cu toata inima au stat la lucrul dumnealui Stagilă Iacob. Făt au fost Vlăsa Andrei. Și s-au săvârșit în anul 1838 în luna iunie 19 zile, Stențel Condrat zugrav". Din programul pronaosului, în afară de Pilda fecioarelor (în portul locului), menționăm scenele: "Când au omorât pe Avel" <sup>12</sup>, "Adam și Eva lângă pomul oprit" și alte teme asemenea. În naos, pe boltă, de disting fragmente din Dreapta Judecată, cu imaginea balaurului cu șapte capete; chipuri de mucenici, între colonete în torsadă. Registrul de naștere al bolșii, cu Evangheliștii la capete, cuprinde Ciclul hristologic, ce se continuă și pe perețele vestic. Dintre scenele reușite, mai bine păstrate, amintim: "Când a spălat Iisus picioarele ucenicilor", "Cina cea de taină", "Când au ținut pe Iisus pe cruce", "Învierea". Suprafața pereților zugravul a dedicat-o temei sale îndrăgite: "Duminicile", (vindecările), dar și altor importante teme precum: Liturgia apostolilor, Jertfa lui Avraam, Învierea lui Lazăr, Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, Nașterea Precistei, Buna Vestire ș.a. Din altar, unde pictura este mult afectată de fum, menționăm reprezentările: Pogorârea Duhului Sfânt și Viziunea patriarhului Petru.

Două prețioase documente istorice a inclus Stențel Condrat în pictura naosului, unul pe sud, celălalt pe nord și anume tabloul votiv al ctitorilor principali ai picturii, „prea cinstul și de bun neam Stagilă Iacob” și respectiv pe Vlăsa Ion, birău domnesc. Doi frunțași ai satului, în portul vremii, cămăși lungi cu croiale rotundă la gât, pantaloni strâmți și sumane lungi<sup>13</sup>.

Mureșană este și obârșia bisericii de lemn a schitului de la Techirghiol<sup>14</sup>, construită pe la finele secolului al XVII-lea în satul Maiorești (comuna Ruși Munți). Pictări, repictări, deteriorări cu prilejul strămutărilor, intervenții în neștiință de cauză, dar și „restaurări” de impostură<sup>15</sup>, au lipsit pictura bisericii de posibilitatea cercetării și conservării ei viitoare. Programul iconografic al navei<sup>16</sup> oferă, prin

sine, temei de atribuire a picturii lui Stențel Condrat, Patimile apostolilor fiind zugrăvite în pronaos, după modelul întâlnit la Săcalu de Pădure.

Activitatea de copist a lui Stențel Condrat intră în conținutul celei de a doua părți a prezentului studiu. O carte manuscrisă de la Academia Română<sup>17</sup>, semnată de smeritul Stențel, are puterea de a le evoca și pe cele pierdute, grafia și ilustrația dezvăluind mâna unui îndemânatic și priceput copist. Manuscrisul în discuție este un miscelaneu (133f), partea cea mai mare cuprinzând slujba Învierii, cu troparele și stihirile pe cele 8 glasuri. La sfârșitului glasului al patrulea, copistul consemna: "și s-au scris de mine zmeritul Stențel". La „sfârșitul glasului al optulea” își reconfirmă activitatea, cu numele și data „de Stențel Condrat <sup>18</sup> s-au scris 1831” (f.65v). Copistul este un bun cunoscător al textelor pe care le scrie, el adăugând că la „Evangheliile voscreseniilor stihurile sunt făcute de Leon împărat și sfetitele (zvetilniile, luminările n.n.) de fiul său Costandie” <sup>19</sup>. Semnul de mare meșter, sub forma grafică a infinitului, este repetat de copist pe mai multe file (f.51,72).

Diferite texte teologice completează cartea, precum: "Catavasiile la Blagoveșteniile Născătoarei de Dumnezeu" <sup>20</sup>, praznice împărătești din minee pe lunile anului<sup>21</sup>, cu sporită atenție asupra celui din 29 august: "Tăierea cinstului cap al cinstului slăvitului înainte mergător Ioan Botezătorul", praznic adesea preluat de zugrav în pictura murală.

La sfârșitul cărții<sup>22</sup>, copistul își definește astfel miscelaneul, pe care îl semnează și datează: "Această carte care se cheamă osmoglasnic încă și alte învățăături și a praznicelor din minei, ano 1831 Stențel Condrat zugrav". Pe fila de legătură a copertii se află două semnături de dată mai târzie, cu litere latine pentru nume, Stențel Condrat și chirilice pentru zugrav, după una dintre ele amintind satul obârșiei „din sas Țigău”.

Cartea, scrisă cu cerneală neagră, având titlurile cu roșu și o bogată ornamentație, atestă că Stențel Condrat era un copist cu reale valențe, singularitatea ei datorându-se unui hazard norocos<sup>23</sup>, pe care nu l-au avut semenele dispărute.

Pe manuscrisul în discuție, Stențel nu consemnează întotdeauna, în autografe, activitatea de zugrav. Dacă nu ar fi rămas de la el mărturie certe<sup>24</sup>, în acest sens, cartea manu-

scrisă putea să-i evoce strădaniile din bisericile dispărute, prin farmecul împodobirii ei cu chenare, frontispicii, compoziții religioase, litere ornate, culorile alese fiind roșu, galben și negru<sup>25</sup>.

Florile, ca și în pictura murală, este decorul îndrăgit, ele se revarsă din vase; se învolbură în volute, se presară pe șiraguri perlate<sup>26</sup>, se nasc și înconjoară medalioane cu scene religioase. Din ultima categorie amintim medalioanele astfel împodobite, ce reprezintă: pe Iisus Hristos cu crucea; Răstignirea, cu Maria și Ioan; Îngeri vestitori (trâmbițași), răsăriți din cupe florale; Iisus Hristos deasupra norilor, medalion susținut de îngeri<sup>27</sup>. Pentru chenarele dintre texte, artistul a recurs la repertoriul de motive străvechi (de pe ceramică și din lemn): valul, cu unduirea șarpelui, linia în zigzag, lanț de opturi, rozeta și crucea piezișă ș.a.

File întregi sunt rezervate unor icoane. Lui Iisus Hristos învățător pe tron, în stil post-brâncovenesc, cu torsade, colonete, flori, îi sunt dedicate două asemenea icoane<sup>28</sup>, după un model frecvent până în Munții Apuseni. O compoziție mai puțin obișnuită îi reprezintă pe Iisus, Maria și Iosif, în jurul unei mese rotunde (ce amintește Cina din Mamvri). Un potir și heruvimi sunt în registrul de sus: *"Mâna lui Stențel Condrat 1831 avg.10"* însoțește legenda<sup>29</sup>. Icoana Mariei cu Pruncul<sup>30</sup>, datată 1831, împospătează imaginea luminoasă a personagiilor din pictura murală.

Literele inițiale beneficiază de un ornament deosebit, ele fiind în centrul unei compoziții, cu flori sau alte motive<sup>31</sup>, ce sugerează o ramă de oglindă de influență barocă, uneori mânerul fiind ținut de mâna zugravului<sup>32</sup>. Stențel Condrat, statornicit în vreunul din satele văii Mureșului superior, deținea unele responsabilități în viața comunității. Însemnările îl atestă în oficierea de cununii: *"prin învoirea amândorora"* părților, în acestea apărând diverse așezări din zonă, unele păstrându-și numele până acum (Lueriu, Săcalu), altele precum Ieci (Ioci), Potoc primind ulterior o altă denumire (Brâncovenești și respectiv Deleni/comuna Idecu de Jos). Consemnările privind învoirile de cununii aparțin anilor 1833-1834<sup>33</sup>.

Lada bisericii se constituie și aceasta într-o preocupare, revenită zugravului. Aici se strângeau banii pentru nevoile lăcașului, uneori împrumutându-se cu camătă în fața mar-

torilor<sup>34</sup>. Cea dintâi filă a manuscrisului conține atari informații. În partea stângă a însemnării, zugravul a realizat imaginea unui blat (canat) de ușă împărțitească. Este un model răspândit: vrejuri de viță de vie cu struguri înconjoară două medalioane (cu evangheliști), deasupra dominând îngerul cu potirul. Exemplu de folosire a banilor aflăm chiar în această primă notație: *"Cheltuiala la legatu clopotului s-au dat din lada bisericii 10 șustaci"*.

Vremea și capriciile ei au fost reținute de Stențel, pentru anii 1832, 1833, 1834, relieful muntos al zonei sale de adopție, fiind supus unor fenomene mai puțin obișnuite<sup>35</sup>.

Pe ultima copertă (la interior), într-un ansamblu de însemnări, fără orânduială, confuze, prin intersectarea lor, se află o știre, anterioară scrierii cărții, din 1829, privind primirea unor bani, 3 hozoși de argint de către Stențel, posibil pentru o lucrare de pictură, de la un popă Toader, pentru care Ilie din M<ureș> Senchirai<sup>36</sup>, cu adăugirea: *"am mai dat Juciuviți un zlot"*. În primăvara anului 1834 este semnat și întărit cu iscălituri: *"Contract care s-au încheiat care eu ... cel mai jos iscălit. M-am tocmnit cu dumnealor, cu ci<nstit> ficurator Iancu Ștefan și cu ci<nstiții> Mani Vasile și Frundeș Vasile ca biserica, cu fruntar cu tot, cu 300 și 50 de zloți și cu 10 merțe de bucate. Și arvună mi s-a dat 20 de zloți în anul 1834 aprilie 2, Stențel Condrat"*. Tocmeala este întărită de *"eu Frundeș frăția dumisale, fiind încredințat laolaltă cu fratele Condrat"*<sup>37</sup> și cu *frățiile satului curatori ne-am învoit așa"*<sup>38</sup>.

Viața zugravului pare a nu fi fost lipsită de greutate, câștig însemnat nu avea, iar sănătatea îi era șubredă. După împodobirea bisericii din Lueriu, în chiar anul următor, Stențel Condrat se îmbolnăvește. Situația grea în care se afla zugravul o consemnează în acest fel: *"Anu 1839, am căzut în neputință de picioare și din luntru, din luna lui februarie până toamna toată, cu necaz și cu suspinuri și lacrimi multe și iarna tot necaz și suspinuri"*<sup>39</sup>.

Gravitatea stării în care se afla îl determină să ceară ajutor preoților, curatorilor și sătenilor din Siplac. Curajul de a cere milă și l-a adunat din gândul lucrurilor bune făcute bisericii de acolo. Scrisoarea<sup>40</sup>, cu un conținut emoțional, plin de smerenie, dar și de mândrie, dezvăluind profilul moral al zugravului, dar și aspecte din atmosfera creată de împodobirea unei biserici, se cuvine a fi inte-



grată prezentului studiu. Dăm curgere cuprinsului ei: „Cinstite și iubite părinte Ștefan vreadnicul paroh al Siplacului mă închin de sănătate și cinstitul părinte Ilie și la toată casa domniilor voastre, până la cel mai mic, doresc să mă întâlnesc dară am căzut în neputință, de nimeni gândit și mă storc cu gânduri rele, care n-am frați nici surori și veri, să mă cerce și să mă ajute. Dară aducându-mi aminte de lucrurile mele și jale și bănat. Pentru aceasta lăcrămând vă scriu domniilor voastre ci<nstite> părinte Ștefan și ci<nstite> părinte Ilie, ai mei mângâietori, spuneți închinăciune la cinstiții coratori și făt și la toți cinstiții săteni. Iată mă rog domniilor voastre cu zmerenie, pentru că v-au dăruit cu pâne Dumnezeu, dar eu nu mi-am câștigat nimic, să se milostivească cu toți, cu cât ar ave voe și-i v-a trage inima. Că pe cum m-am silit și eu a lucra frumos și eftin, care n-am ponosluit și m-am bucurat văzându-o într-atâtă, fără vorbă rea și sudălmi. Și pentru aceasta vă rog domniilor voastre, aduceți-vă aminte de mine zmeritul și al dumniilor voastre lucrătoriu Stențel Condrat zugrav că pe cum n-au gândit nimeni să se gate biserica așa în grabă și eftin și fără vrajbă, așa să nu creadă nime și aceasta de la dumneavoastră puțintică milostenie cu ce mi-ți dăruî”. Contractul de pictură, din 1834, mai sus semnalat, privea, fără îndoială, biserica din Siplac<sup>41</sup>, anul corespunzând unui eveniment din viața acesteia, sub preotul Ștefan Cioloca<sup>42</sup>. Lăcașul, împodobit de Stențel Condrat, a dăinuit până în 1950, când a fost demolat și materialul lemnos vândut<sup>43</sup>. Siplacul considerăm că a fost satul în care s-a așezat Stențel, argumentul fiind nu numai citata scrisoare, dar și însemnările privind lada bisericii. În 1816, era deja pe valea Mureșului superior, la Săcalu de Pădure, unde i s-a conservat cel mai bine opera. Au urmat altele, dispărute, printre care Siplacu, la 1834, pictura din 1838 de la Lueriu, fiind, din ceea ce se cunoaște, ultima datată.

Nu avem informații că Stențel Condrat și-a întemeiat vreo familie. Despre sentimentele

sale reținem din manuscris următorul mesaj: „Prea bună și prea vestită, de ai ști tu Măriucă pre cei ce-ți vestesc ție de bine. Tu ai vre a vorbi cu mine, vre, atunci bine și eu cu tine”<sup>44</sup>. O dezamăgire? În 1839 se plângea că nu are pe nimeni.

După repetata sa mărturie zugravul era din Țigău (azi comuna Lechința, județul Bistrița Năsăud). De ce a părăsit satul și ținutul îndepărtându-se? La sfârșit de veac XVIII pictura din Podișul Someșan era înfloritoare, grație unor remarcabili artiști, printre aceștia impunându-se Ioan Stențel din Sânmărgrita<sup>45</sup>. I-au rămas mărturii la biserică de lemn din Chiraleș (acum în Muzeul etnografic de la Hoia-Cluj) datate 1769-1775. Pe o scândură de la cor autorul a consemnat: „Zugrăvit-am acest puțintel lucru eu Stențel Ioan din Sânmărgrita, când am fost de 21 de ani”. În următorul an, 1776, a executat pictura murală a bisericii de lemn din Țigău. I se atribuie și pictura murală de la Sălcuța (1788) și cea de la Bungard<sup>46</sup>. Specialiștii dau, ca posibilă, originea din Sânmărgrita a lui Stențel Condrat, probabilitatea extinzându-se și asupra paternității sale: Ioan Stențel<sup>47</sup>. Nu este îndoială asupra originii din Țigău a lui Condrat, a declarat-o în pisanii și alte însemnări. Nu putem afirma, dar nici nega, paternitatea, un sâmbure de adevăr putându-l susține prezența însăși a lui Ioan la Țigău. Formația artistică a lui Condrat este tributară șantierelor lui Ioan, dar și a altor zugravi de la finele secolului al XVIII-lea. Păstrând tradiția postbizantină a acestora, creația lui Condrat Stențel capătă, în evoluția ei, un spirit rusticizant, dar și un ecou al tendințelor inovatoare: tabloul votiv, ctitori, preot, zugrav. În vârtejul schimbărilor, pictura murală a lui Condrat a fost vitregită, ca desen și culoare, ilustrația, din manuscris amintind prospețimea acestora. Făcând dovada activității de copist a smeritului Condrat, cartea, prin însemnările proprii, îi evocă trăirile, reușind o reală frescă a vieții sale, cu bucuriile aduse prin muncă și prin iubirea de oameni, dar și cu necazurile ce nu l-au cruțat.

**Ioana Cristache Panait**

## Note

1. Biserica Sfinții Arhangheli din Năsal a fost cercetată de autoarea acestui studiu în 25 mai 1971. MARIUS PORUMB, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Secolele XIII-XVIII*, București, 1998, p. 256; NICOLAE SABĂU, *Biserici de lemn din podișul transilvano-someșan*, în: „Monumente istorice și de artă religioasă”, Cluj-Napoca, 1982, p. 217 (autorii nu menționează numele zugravului).
2. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p. 273-274.
3. Numele completat, după *Șematism*, Blaj, 1900, p. 215, acesta fiind preot de la începutul secolului al XIX-lea, până la moarte, 19 august 1836.
4. În acest an a fost refăcută biserica veche, data înscrisă și pe prestol.
5. IOANA CRISTACHE-PANAIT, op. cit., p. 273-274.
6. Săt supus unui proces accentuat de deznăționalizare.
7. IOANA CRISTACHE-PANAIT, op. cit., p. 181-182. Unele indicii ale prezenței sale se resimt și în biserica vecinilor de la Porumbeni (aceeași comună).
8. IOANA CRISTACHE-PANAIT, op. cit., p. 176-180.
9. Ibidem, IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Monumentul istoric de la Săcalu de Pădure*, în „Îndrumător pastoral”, IV, Alba Iulia, 1980, p. 141-144; Idem, *Tipuri sociale și aspecte de critică socială în pictura bisericilor de lemn din centrul și vestul țării*, în „Monumente istorice și de artă”, 1, 1984, p. 56-58.
10. Dacă apreciem că s-a născut la răscrucea deceniilor șapte-opt ale secolului al XVIII-lea, Stențel avea în 1807 în jur de 27 de ani, iar în 1816, la data autoportretului, vârsta îi putea fi de 36 de ani.
11. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Biserici de lemn monumente istorice*, p. 286-289; MARIUS PORUMB, *Dicționar de pictură*, p. 210.
12. Scenă descoperită, tot în pronaos, sub văruială, la biserica de zid din Râpa de Sus (comuna Vătava), aflată în zona de activitate a lui Stențel Condrat.
13. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Tipuri sociale și aspecte de critică socială în pictura bisericilor de lemn din centrul și vestul țării*, în „Monumente istorice și de artă”, 1, 1984, p. 56.
14. Idem, *Un monument transilvănean în Dobrogea*, în „S.C.I.A. Artă plastică”, tom 32, 1985, p. 78-87.
15. Pictorii restauratori ce efectuau lucrările nu știau că biserica era din Mureș, ceea ce ar fi impus, în prealabil, o familiarizare cu pictura zonei.
16. Altarul a fost pictat în 1843.
17. Biblioteca Academiei Române, mss. 3328; GABRIEL ȘTREMPEL, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, București, 1987, p. 88.
18. Din pisanii, ca și din autografele de pe carte, reiese, fără dubiu, numele de Stențel (nu Ștențel cum este trecut în *Dicționar de pictură veche românească*, p. 407), ca și în lucrarea aceluiași autor MARIUS PORUMB, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, București, p. 136.
19. Mss. cit., f. 66.
20. Ibidem, f. 73-78.
21. Ibidem, f. 79-83, 84-102, 112-124.
22. Pe f. 133 (foaia de deasupra copertii, cu multe însemnări, făcute la întâmplare, după cum se găsea un spațiu gol).
23. Cartea manuscrisă a fost în folosința autorului ei. După moartea acestuia, sau chiar înainte, a rămas la unul dintre slujbașii (făt sau ficurator) bisericii din Siplac, posibil la Ion Olariu (n.n.). A intrat în Biblioteca Academiei Române, prin cumpărare de la C. Olarian, în 7 ianuarie 1956, cf. GABRIEL ȘTREMPEL, op. cit., p. 88.
24. Situații întâlnite, zugrav evocat numai pe filele unei cărți, sau prin alte însemnări.
25. Pentru icoane nu recurge la culori, desenul constituind elementul de bază.
26. Mss. cit., f. 4, 14, 44, 59.
27. Ibidem, f. 21, 36, 52, 66.
28. Ibidem, f. 112, cu legenda: „Doamne Isuse Hs. păzește turma ta la împărăția ta cea cerească” și respectiv f. 125, „Marele arhiereu Hs.”; „Împăratul și arhiereul Is. Hs.”.
29. Ibidem, f. 131.
30. Ibidem, f. 131, legenda: „Mr. Tu. Is. Hs.”; „Virgo Maria Beata”.
31. Ibidem, f. 4, 36.
32. Ibidem, f. 14, 21 (jos mâna artistului, sus o cruce).
33. Anexa 1.
34. Anexa 2.
35. GABRIEL ȘTREMPEL, op. cit., p. 88. Anexa 3.
36. Sâncraiu de Mureș.
37. Numele, sub această formă, mai apare în însemnările altora, niciodată în cele ale zugravului.
38. Mss. cit., f. 130. Între învoitori și zugrav se crează o legătură sufletească, o amicitie, precum răzbate din epistola: „Prea iubite frate de la tine au fost toate și aceasta poftim ca amândoi să ne mai tâlmim unul pre altul ca să știu ceva bine frate Condrat fiind al nostru iubit frate. Frandesi ... am scris”.
39. Mss. cit., f. 58.
40. Ibidem, f. 125. Scrisoarea nu este datată, anul 1839 neputând fi pus la îndoială.
41. Siplac, devenit Gureni, înglobat în satul Didrat, comuna Batoș.
42. *Șematism*, Blaj, 1900, p. 328. Părintele Ilie, fiul preotului Ștefan, a slujit și în zilele părintelui său, conform scrisorii din 1839, părintele Ștefan nedecedând în 1837 (cf. *Șematism*, Blaj, p. 328).
43. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Biserici de lemn*, p. 171.
44. Mss. cit., pe ultima copertă, la interior.
45. Comuna Mica, județul Cluj; MARIUS PORUMB, *Dicționar de pictură veche*, p. 76, 358, 407; GH. MĂNDRESCU, *Biserici de lemn din Țara Năsăudului și ținutul Bistriței*, p. 189-191.
46. Toate satele ce-i păstrează prezența sunt din județul Bistrița Năsăud.
47. MARIUS PORUMB, *Dicționar de pictură veche*, p. 407; Idem, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, București, 2003, p. 136.

## Abstract

### Stențel Condrat – painter and copyist in villages from Maramureș (the first half of the 20th century)

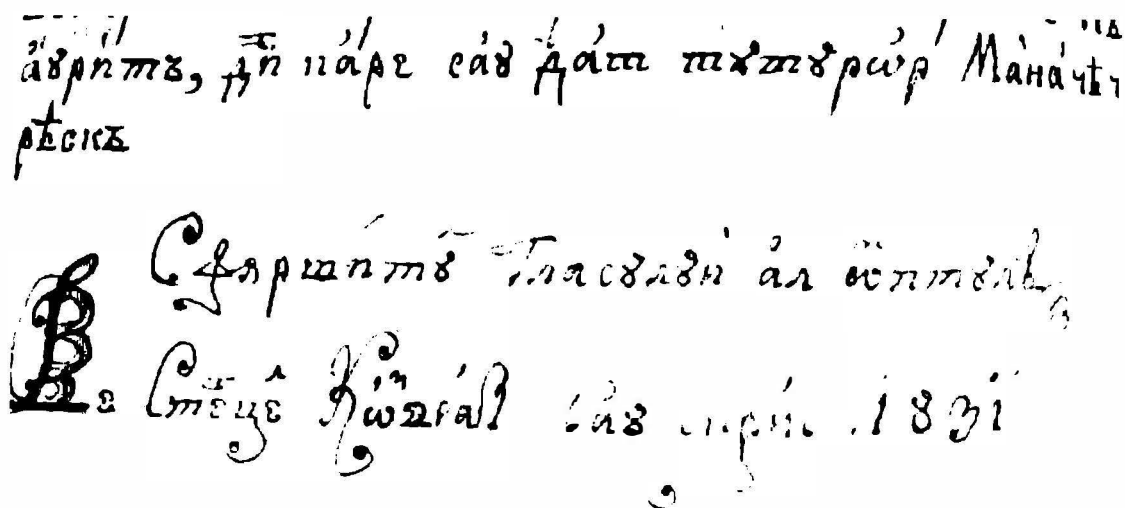
The surviving cultural testimonies of the creations of Transylvanian Romanians are seldom to be found, sometimes evoked only in short written notes, but they do keep, in their essence, the firm will of affirmation and identification of Romanians as a nation, the first and successor in this region, in their ancient home, given the situation of losing their political rights in the region. The testimonies from different sources (books, icons, mural paintings, and so on) have the power to outline certain phenomena with profound significations, one of these being that of the varied activity, in a wide range of domains, of the scholar: priest and teacher, painter and copyist, disseminator of books, a skilful master of book binding and so on.

The present study speaks about Stențel Condrat, who remained, through the memory of his activity, abreast the painters, but as well abreast of the creators of manuscript books. His life cannot be limited in time, only relatively estimated. Probably he was born in the last years of the 7th decade of the 18th century, or in the first years of the next one, in Țigău village, Lechința commune, Bistrița Năsăud County.

A general observation of his mural paintings allows us to define the artistic qualities of the author: very experienced in post Byzantine iconography, owner of books about Byzantine painting; he loved flowers, with which he decorates arcades, frames, braids the hair of the obedient girls from the Virgins' Allegory; he is an attentive observer of daily life, of costumes and its other aspects. The motives listed above are to be found in other paintings or fragments of paintings created by Stențel Condrat as well. In choosing the iconographic themes the painter has a wide opening, often representing in the ante-temple or in the sanctuary scenes less common for these spaces.

His activity as a copyist is treated in the second part of this study. A manuscript book from the Romanian Academy, signed by the humble Stențel Condrat, has the power to evoke those manuscripts that are lost, its graphics and illustrations revealing the hand of a skilled copyist. This manuscript is a "Miscellanea", the longest part presenting the Revival of Christ, with the hymns and verses on the 8 voices.

The artistic formation of Stențel Condrat is tributary to the sites of John, but to other painters from the end of the 18th century as well. Keeping the post Byzantine tradition initiated by them, the creation of Stențel Condrat will gain, in its evolution, a rustic spirit, but as well an echo of innovative trends: the votive picture, benefactors, priest and painter. In the twirl of changes the mural painting of Stențel Condrat has lost its intensity, both of the drawing and the colour, but the illustration from the manuscript reminds us of their freshness. Being the testimony of the activity of Stențel Condrat as copyist, the book, bearing the authors own notes, evokes his experiences, his feelings, being a real fresco of his life, with the joys brought through work and the love towards people, and with the sorrows that did not spare him either.



Дѣржавѣ, аѣ наѣ сѣвѣ дѣла пѣрѣрѣрѣ Мѣнаѣ  
рѣсѣ  
Сѣрѣрѣрѣ Тѣсѣрѣрѣ аѣ ѣпѣрѣ  
Бѣ Тѣсѣрѣ Тѣсѣрѣрѣ сѣвѣ 1831

Foto 1 - Semnătura zugravului Stențel Condrat



Foto 2 - Sărmașu. Biserica de lemn. Fragment din pictura murală: „Cei zece stricați”

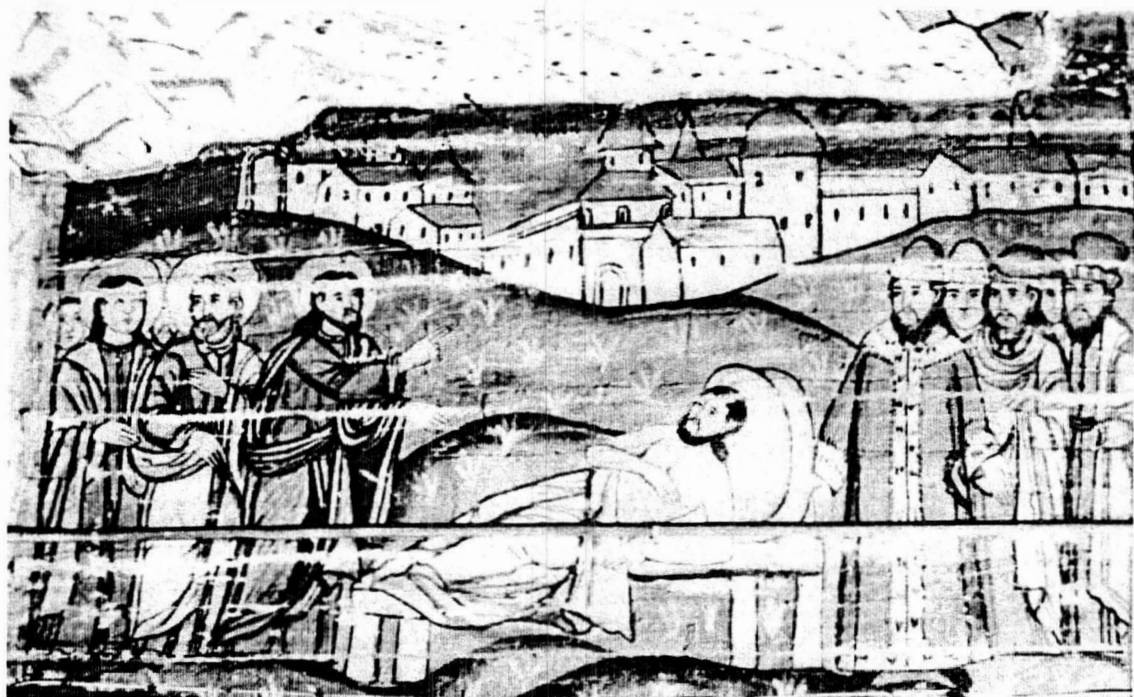


Foto 3 - Săcalu de Pădure. Biserica de lemn. Pictură din naos. Duminica slăbănogului

Foto 4 - Săcalu de Pădure. Biserica de lemn.  
Pictură din pronaos.  
Detaliu din Patimile Apostolilor



Foto 5 - Săcalu de Pădure.  
Biserica de lemn.  
Detaliu de pictură



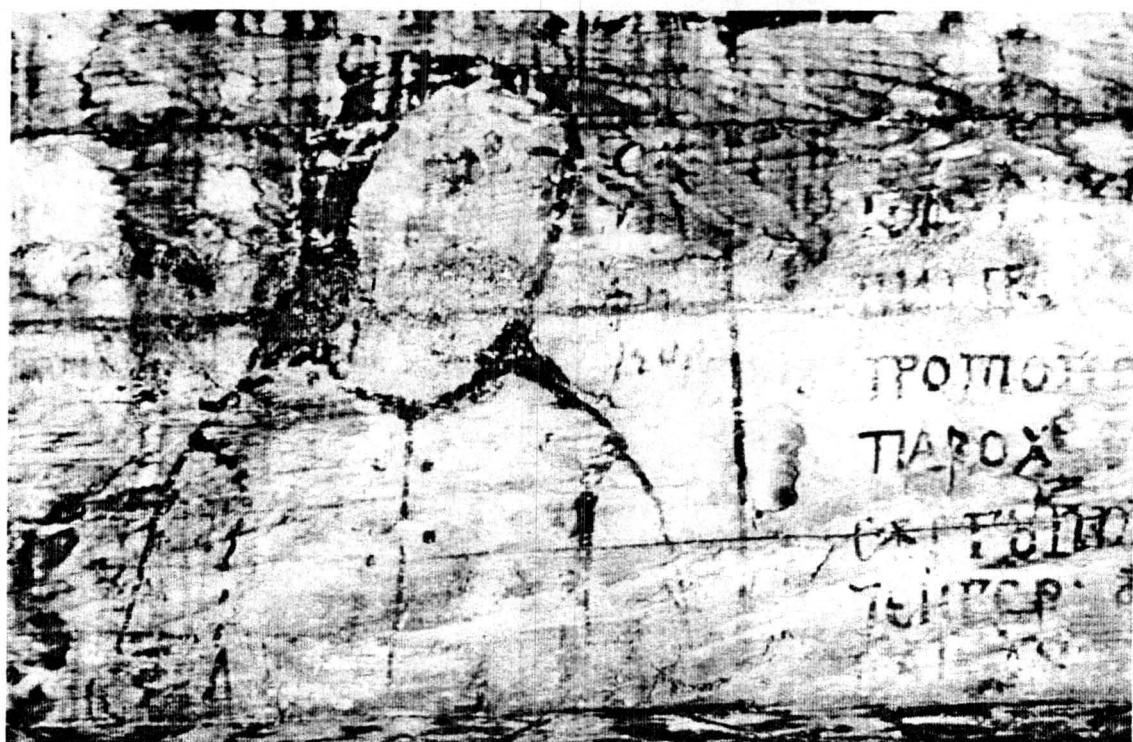


Foto 6 - Săcalu de Pădure. Biserica de lemn. Autoportretul zugravului



Foto 7 - Țigău. Detaliu din pictura lui Ioan Stențel



Foto 8 - Lueriu (acum la Jercălăi).  
Biserica de lemn.  
Tablou votiv: ctitor de pictură



Foto 9 - Țigău. Biserica de lemn.  
Pictură murală de Ioan Stențel  
(după Marius Porumb)



Foto 10 - Porumbeni. Biserica de lemn. Pictură din altar

[illegible]

*(Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page)*

Foto 12 - Mss. cit., f. 133. Însemnarea din 1831  
a lui Stențel Condrat privind cartea  
și alte însemnări, 1832, 1833, despre vreme



Foto 13 - Mss. cit., f. 4.  
Frontispiciu și literă ornată

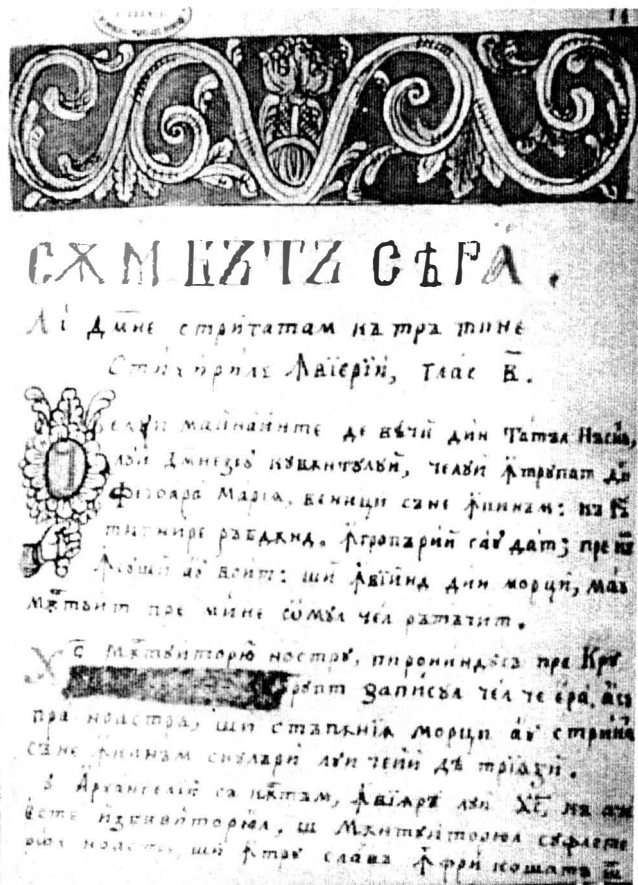
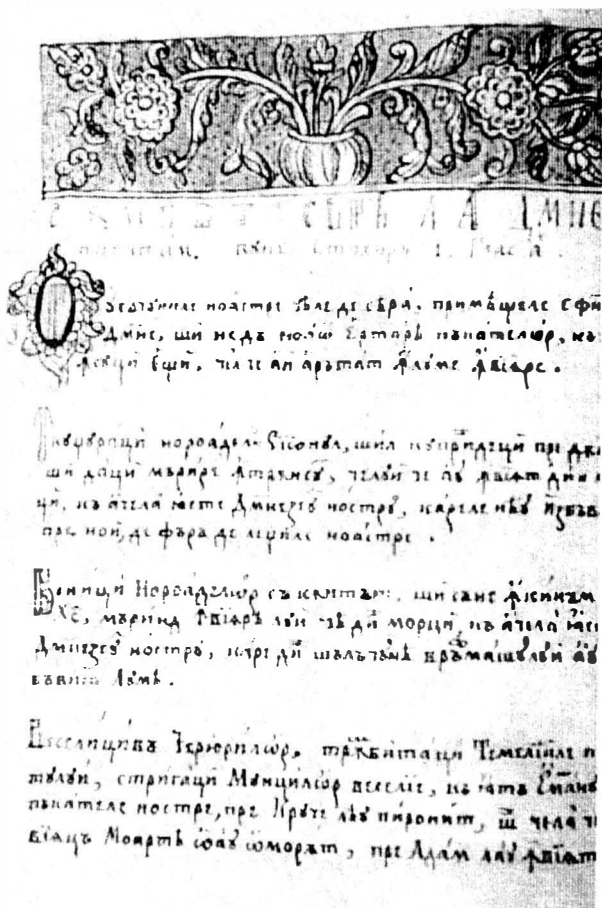


Foto 14 - Mss. cit., f.14.  
Frontispiciu

Лі Дмне стра  
Стхрн



елѣи майн  
лѣи Дмнезе  
Фетоара Ма  
титнире рз  
лсѣши аѣ во  
мѣтѣит пре ми



СХІУТІ СЪРІ

Дмне страгати ка тѣа тини :

Фетоара Ма

принци, акад Хѣ дѣбора іадѣлѣ, пѣс Крѣч  
лѣи тѣа не рѣчен че шѣлѣ Арѣс рѣдѣр  
лѣи тѣа сѣи рѣдѣр Арѣсѣ не тини, на рѣс  
рѣс Арѣс тѣа рѣсѣ, чѣлѣ че рѣсѣрѣ вѣ  
лѣи тѣа сѣи тѣа а тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит  
лѣи тѣа сѣи тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит

лѣи тѣа Хѣ моартѣ нѣлѣлѣ, пре нѣм аѣ Зѣс  
лѣи тѣа сѣи тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит, на тѣа  
лѣи тѣа сѣи тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит, на тѣа  
лѣи тѣа сѣи тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит, на тѣа  
лѣи тѣа сѣи тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит, на тѣа  
лѣи тѣа сѣи тѣа пѣтѣрѣчѣ Мѣтѣит, на тѣа

Foto 16 - Mss. cit., f. 44.  
Frontispiciu

Foto 17 . Mss. cit., f. 59.  
Frontispiciu

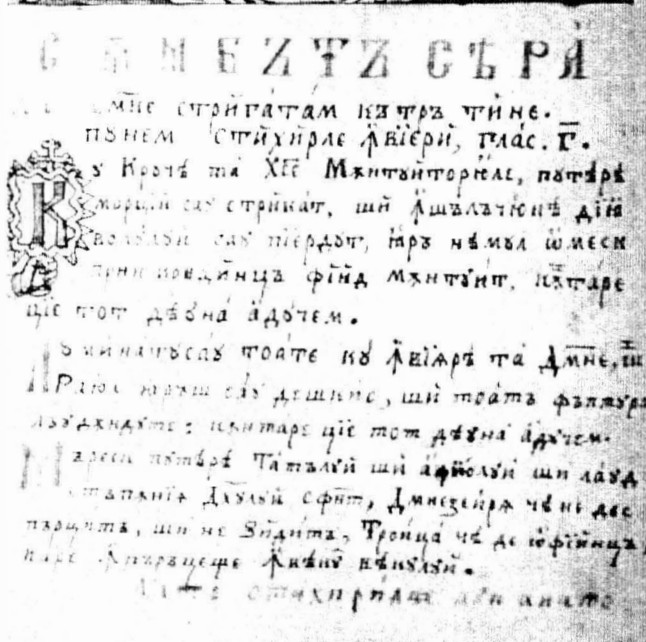
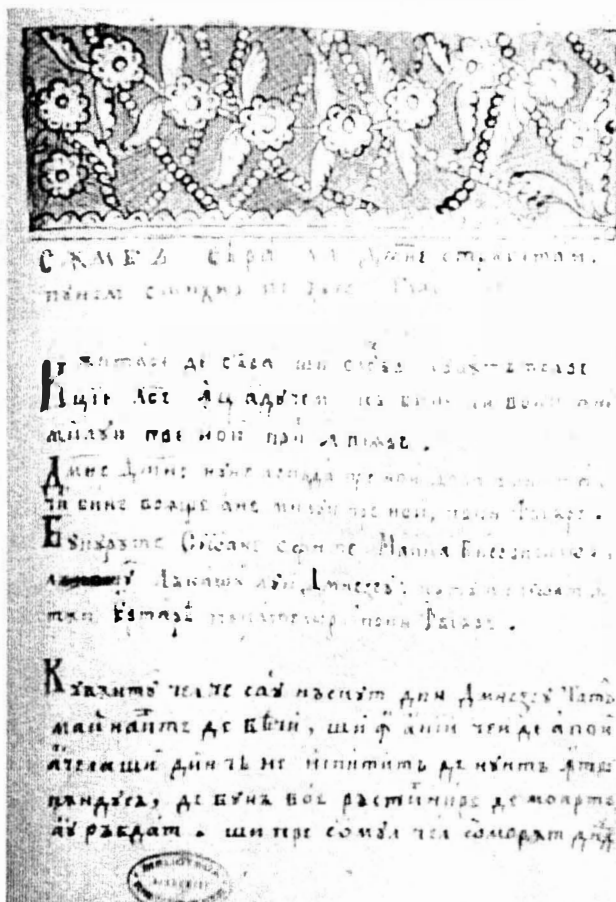
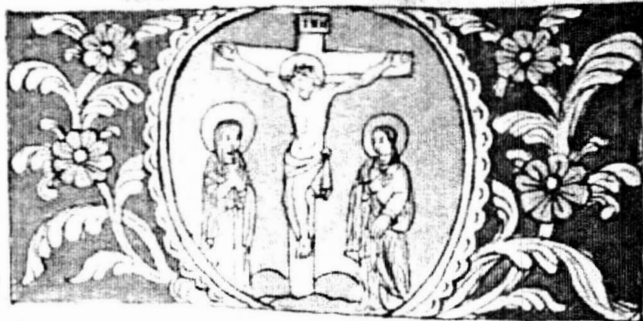


Foto 18 - Mss. cit., f. 21.  
Frontispiciu și literă ornată



C X M F Z T Z C L P A

[illegible]

100  
 101  
 102  
 103  
 104  
 105  
 106  
 107  
 108  
 109  
 110  
 111  
 112  
 113  
 114  
 115  
 116  
 117  
 118  
 119  
 120  
 121  
 122  
 123  
 124  
 125  
 126  
 127  
 128  
 129  
 130  
 131  
 132  
 133  
 134  
 135  
 136  
 137  
 138  
 139  
 140  
 141  
 142  
 143  
 144  
 145  
 146  
 147  
 148  
 149  
 150  
 151  
 152  
 153  
 154  
 155  
 156  
 157  
 158  
 159  
 160  
 161  
 162  
 163  
 164  
 165  
 166  
 167  
 168  
 169  
 170  
 171  
 172  
 173  
 174  
 175  
 176  
 177  
 178  
 179  
 180  
 181  
 182  
 183  
 184  
 185  
 186  
 187  
 188  
 189  
 190  
 191  
 192  
 193  
 194  
 195  
 196  
 197  
 198  
 199  
 200  
 201  
 202  
 203  
 204  
 205  
 206  
 207  
 208  
 209  
 210  
 211  
 212  
 213  
 214  
 215  
 216  
 217  
 218  
 219  
 220  
 221  
 222  
 223  
 224  
 225  
 226  
 227  
 228  
 229  
 230  
 231  
 232  
 233  
 234  
 235  
 236  
 237  
 238  
 239  
 240  
 241  
 242  
 243  
 244  
 245  
 246  
 247  
 248  
 249  
 250  
 251  
 252  
 253  
 254  
 255  
 256  
 257  
 258  
 259  
 260  
 261  
 262  
 263  
 264  
 265  
 266  
 267  
 268  
 269  
 270  
 271  
 272  
 273  
 274  
 275  
 276  
 277  
 278  
 279  
 280  
 281  
 282  
 283  
 284  
 285  
 286  
 287  
 288  
 289  
 290  
 291  
 292  
 293  
 294  
 295  
 296  
 297  
 298  
 299  
 300  
 301  
 302  
 303  
 304  
 305  
 306  
 307  
 308  
 309  
 310  
 311  
 312  
 313  
 314  
 315  
 316  
 317  
 318  
 319  
 320  
 321  
 322  
 323  
 324  
 325  
 326  
 327  
 328  
 329  
 330  
 331  
 332  
 333  
 334  
 335  
 336  
 337  
 338  
 339  
 340  
 341  
 342  
 343  
 344  
 345  
 346  
 347  
 348  
 349  
 350  
 351  
 352  
 353  
 354  
 355  
 356  
 357  
 358  
 359  
 360  
 361  
 362  
 363  
 364  
 365  
 366  
 367  
 368  
 369  
 370  
 371  
 372  
 373  
 374  
 375  
 376  
 377  
 378  
 379  
 380  
 381  
 382  
 383  
 384  
 385  
 386  
 387  
 388  
 389  
 390  
 391  
 392  
 393  
 394  
 395  
 396  
 397  
 398  
 399  
 400  
 401  
 402  
 403  
 404  
 405  
 406  
 407  
 408  
 409  
 410  
 411  
 412  
 413  
 414  
 415  
 416  
 417  
 418  
 419  
 420  
 421  
 422  
 423  
 424  
 425  
 426  
 427  
 428  
 429  
 430  
 431  
 432  
 433  
 434  
 435  
 436  
 437  
 438  
 439  
 440  
 441  
 442  
 443  
 444  
 445  
 446  
 447  
 448  
 449  
 450  
 451  
 452  
 453  
 454  
 455  
 456  
 457  
 458  
 459  
 460  
 461  
 462  
 463  
 464  
 465  
 466  
 467  
 468  
 469  
 470  
 471  
 472  
 473  
 474  
 475  
 476  
 477  
 478  
 479  
 480  
 481  
 482  
 483  
 484  
 485  
 486  
 487  
 488  
 489  
 490  
 491  
 492  
 493  
 494  
 495  
 496  
 497  
 498  
 499  
 500  
 501  
 502  
 503  
 504  
 505  
 506  
 507  
 508  
 509  
 510  
 511  
 512  
 513  
 514  
 515  
 516  
 517  
 518  
 519  
 520  
 521  
 522  
 523  
 524  
 525  
 526  
 527  
 528  
 529  
 530  
 531  
 532  
 533  
 534  
 535  
 536  
 537  
 538  
 539  
 540  
 541  
 542  
 543  
 544  
 545  
 546  
 547  
 548  
 549  
 550  
 551  
 552  
 553  
 554  
 555  
 556  
 557  
 558  
 559  
 560  
 561  
 562  
 563  
 564  
 565  
 566  
 567  
 568  
 569  
 570  
 571  
 572  
 573  
 574  
 575  
 576  
 577  
 578  
 579  
 580  
 581  
 582  
 583  
 584  
 585  
 586  
 587  
 588  
 589  
 590  
 591  
 592  
 593  
 594  
 595  
 596  
 597  
 598  
 599  
 600  
 601  
 602  
 603  
 604  
 605  
 606  
 607  
 608  
 609  
 610  
 611

Foto 19 - Mss. cit., f. 36.  
Frontispiciu și literă ornată



С К М Х У З, С Ъ Р А .

[illegible]

Com. over. Am. 12. Tunc. 3

[illegible][illegible]

Историческая география. Пятый периодъ са-  
модѣятельнаго, а не чуждаго, вѣдѣнія. Часта бѣте

Foto 20 - Mss. cit., f. 52.  
Frontispiciu





Foto 23 - Mss. cit., f. 125.  
„Marele arhiereu Hristos”



Foto 24 - Mss. cit., f. 131.  
„Iisus și Maria și Iosif”



Foto 25 - Mss. cit., f. 131.  
Maria cu Pruncul

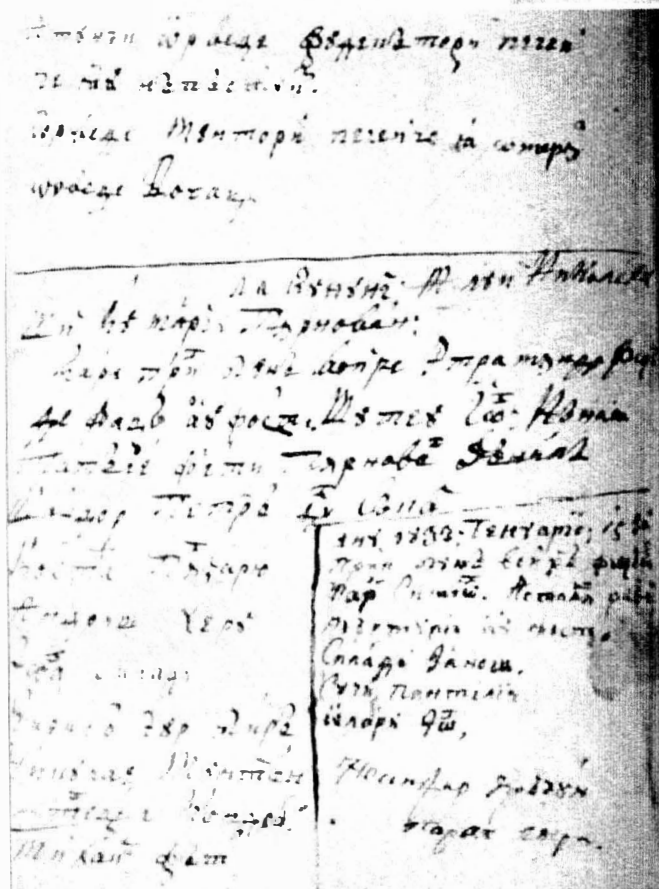


Foto 26 - Mss. cit., f. 129.  
Însemnări de cununii

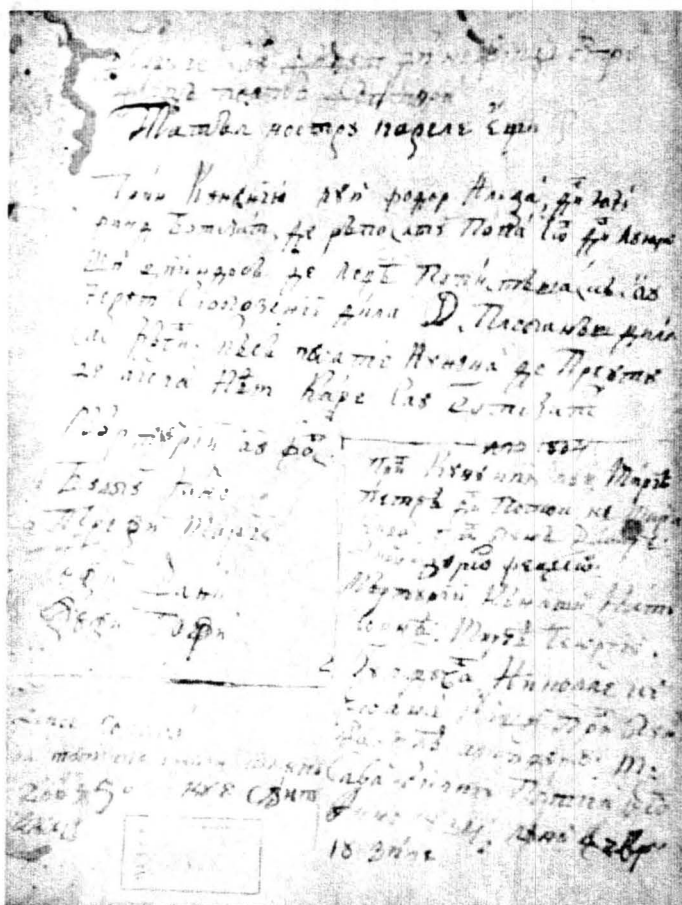


Foto 27 - Mss. cit. Pe coperta din față  
(la interior).  
Însemnări de cununii



Foto 28 - Mss. cit., f.1.  
desen - ușa împărătească.  
Însemnări privind lada bisericii





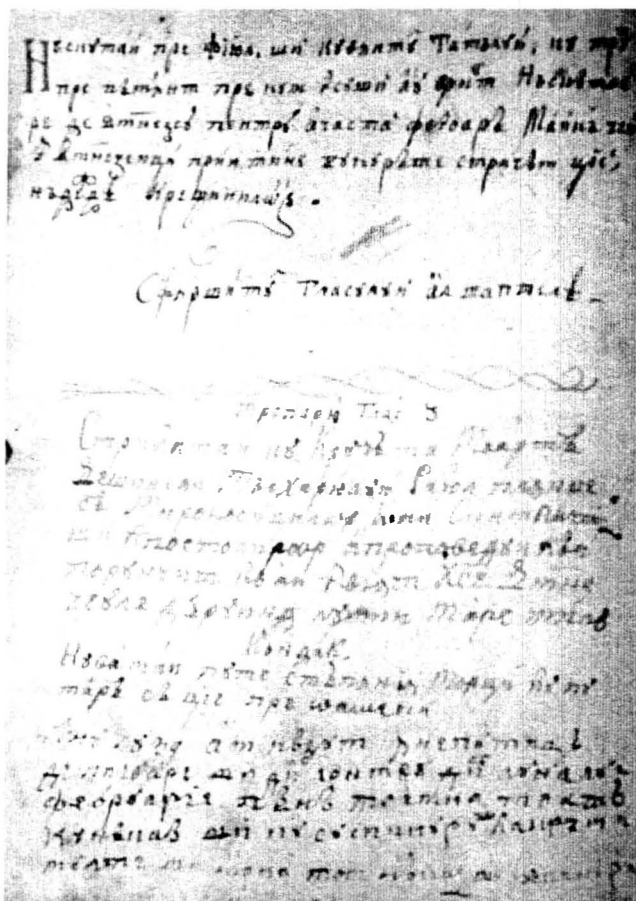
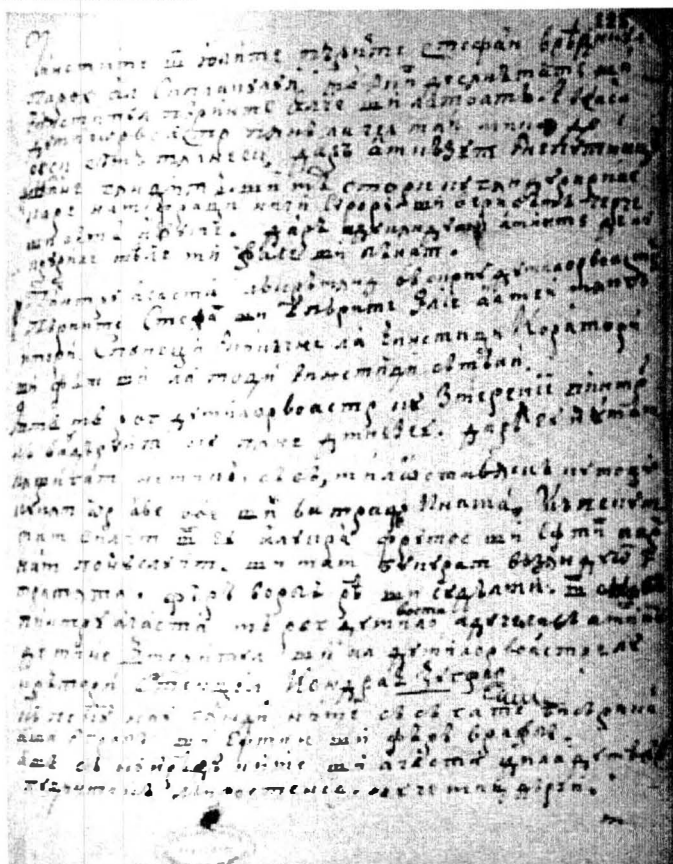


Foto 31 - Mss. cit., f. 58.

Însemnări

(cea de jos, din 1839, privind starea de boală)

Foto 32 - Mss. cit., f. 125.  
Scrisoarea lui Stențel Condrat